

Naar aanleiding van de werkdag ‘Informele Gotiek’ van Sophie Campagne van Wesemael en een bezoek aan de tentoonstelling “Magische Miniaturen” (Zuid-Nederlandse miniatuurkunst) in ‘Museum Catharijnen Convent’, heb ik een kalligrafie in Gotische stijl met verluchting gemaakt.

Wat heb ik hiervan geleerd?

1) Een op een tentoonstelling gemaakte foto gebruiken is geen goed idee!

Ik ben uit gegaan van een foto die ik op de tentoonstelling gemaakt heb. En dat is **geen goed idee!** Doordat men in musea niet mag flitsen is de foto óf wazig (lange sluitertijd of groot diafragma) óf grofkorrelig (hoge ISO-instelling). Het uitgangsmateriaal is hierdoor niet zo gunstig om, met name bij Gotische letters, de letters goed te kunnen onderscheiden en de kleuren goed te beoordelen. Bepalen waar precies goud is opgebracht is ook een lastige, omdat goud zich moeilijk laat fotograferen. Helaas, nadat het werkstuk af was kwam ik er achter dat de manuscriptpagina uit de Koninklijke Bibliotheek (KB) kwam.

2) Het loont de moeite op zoek te gaan naar de originele bron.

Hierdoor kan men eventueel aan een professionele digitalisering komen. De pagina die ik gemaakt heb, blijkt bekend en (ook digitaal op het internet) te vinden onder:

[The Hague, KB, KA 36](#) fol. 99R: miniatuur.
Book of Hours and Prayer Book (mainly rhymed)
Southern Netherlands (Brabant?); c. 1375-1400
Christ, with kneeling female donor
Vellum, ff. 128, 205x150 (135x77) mm,
20 lines, littera textualis,
Binding: 18th-century brown leather; gilt

Koninklijk Nederlands Instituut, Amsterdam; Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (Royal Dutch Academy of Sciences), Amsterdam; on permanent loan since 1937

bron:

<http://manuscripts.kb.nl/show/manuscript/KA+36> (volledige referentie)
<http://manuscripts.kb.nl/search/simple/KA+36/page/5>
http://manuscripts.kb.nl/zoom/BYVANCKB%3Amimi_ka36%3A099r

Het zou handig zijn wanneer musea die link naar de digitale opnamen via een qzn Q-code plaatje naast het werk kenbaar zou maken.

Volledige Referentie

Meerdere pagina's

Werkstukpagina

Ik weet dat het Rijksmuseum bij veel werken de “Rijks-code” naast een werk hangt waarmee het betreffende werk op de internet-site van “het Rijks” te vinden is. Men hoeft dan alleen maar die code te noteren om het werk thuis nog eens rustig -in detail- terug te zien.

3) Middeleeuws schrift is (zeer moeilijk te lezen).

Zeker wanneer het uitgangsmateriaal niet optimaal is, is dat het geval. Behalve dat de woorden soms anders geschreven worden bevat een tekst ook veel afkortingen en samenvoegingen. Na enig zoeken vond ik de website <http://transcriberen.ruhosting.nl/> redelijk behulpzaam.

Volgen de Koninklijke Bibliotheek is de gebruikte kalligrafie: *littera textualis* Zie onder 2)

Volgens Wikipedia: *Littera textualis* is een verzamelnaam voor een type van **Gotisch schrift** dat als boekschrift gebruikt werd tussen de twaalfde eeuw en de opkomst van het humanistisch schrift omstreeks 1500. Dit lettertype wordt ook *gotische textura* of kortweg *textura* genoemd. Het schrift ontstond in de twaalfde eeuw door evolutie uit de Karolingische minuskel.

Typisch voor de *Littera textualis* is dat de 'a' geschreven wordt in twee verdiepingen (dus niet als a), dat er geen lussen worden geschreven aan de stokken en dat de lange f en de lange f (s) op de schrijffregel komen. Er is soms een zekere mate van **hoekigheid** of breking in de rondboogverbindingen alhoewel dit bij de meeste boekschriften niet het geval is. In de middeleeuwen noemde men dit ook de *littera rotunda*. De term 'rotunda' slaat evenwel niet op de vorm van de boogjes of van de letters maar op de gebogen voetjes van de letters.

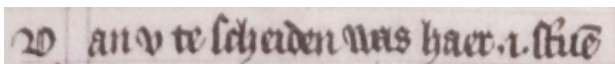
Van de *textualis* ontwikkelde zich omstreeks het einde van de veertiende eeuw een kalligrafische vorm die men *littera textualis formata* noemt. Karakteristiek voor dit lettertype zijn de **relatief grote lettertypes** en de extreme breking van de onderdelen van de letters. Opeenvolgende letters i (j), u (v), n, m zijn daardoor soms moeilijk te onderscheiden. De **aanzetjes en lettervoetjes worden ruitvormig** uitgevoerd. Het was een boekschrift dat tijdrovend was en voornamelijk werd gebruikt in luxueuze liturgische boeken. De **middeleeuwse naam** voor dit schrift was dan ook *littera psalterialis*.

Daarnaast vindt men in de literatuur nog allerhande andere types zoals de *littera parisiensis* de variant die gebruikt werd in de zogenaamde *Parijse Bijbeltjes* en de *littera bononiensis* die zijn oorsprong had aan de universiteit van Bologna om er slechts twee op te sommen.

In de vijftiende eeuw werd de *littera textualis* langzaamaan als boekschrift verdrongen door de *littera cursiva* en door mengvormen die men gecatalogiseerd heeft onder de naam *littera hybrida*.

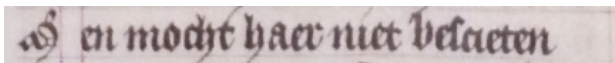
4) Een tekst die men niet goed kan lezen en begrijpen is slecht te kalligraferen.

De tekst -voor zo ver ik hem nu denk te begrijpen:

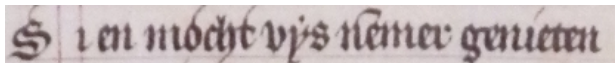
V an U te scheiden was haer .1. stvé

(Van U te scheiden was haar 1e sterven)

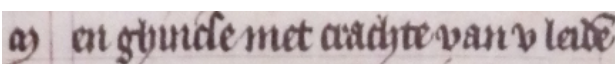
To en mocht haer niet vescieten

(Toen schrok [dat] haar niet af [verschieten = schrikken])

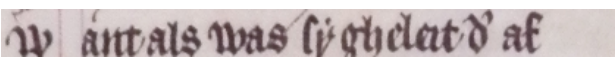
S i en mocht U Ys némer genieten

(Zij mocht U nimmer genieten)

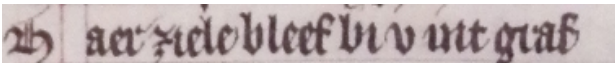
O? en ghinde met crachte van U leidé

(En ging door de kracht van Uw leiden) ?????

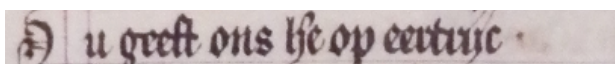
W ant als was sY gheleit d' af

(Want al was zij dervan af geleid) ????

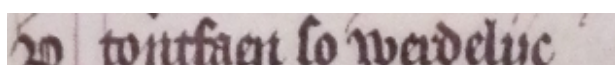
H aer ziele bleef bi U uit graf

(Haar ziel bleef bij U uit het graf)

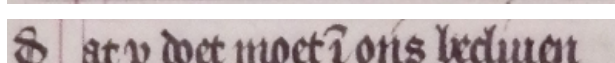
D u geeft ons he op eertrijc

(U geeft ons ...hier?.. op het aardrijk)

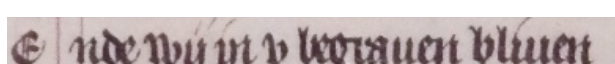
U tontfaert so werdelijc

(U zo waardevolle ontferming [over ons])

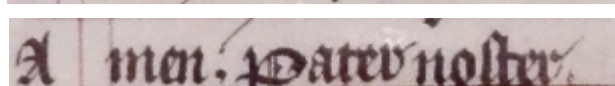
W/D? at u doet moet í ons becliven)

(Wat U doet moet in ons bekliven/geblijven)

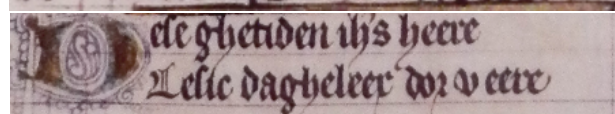
E nde wij in u begraven bliuen

(En wij in u begraven blijven)

A men. Pater noster

(Amen Pater noster [Onze Vader])

D ese ghetiden ihs heere

T esic dagheleer dor U eere

(Deze getijden ihs [Jesus Homminum Salvator] heer)

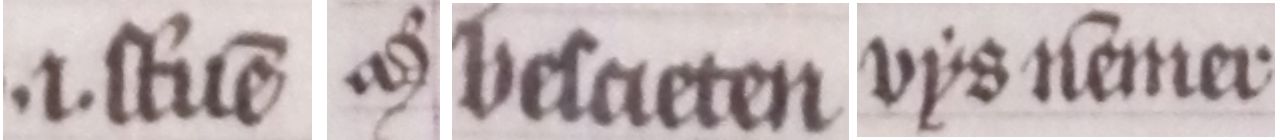
('t Is dat ge er van leert door [God] te eren)

Gotiek

5) Men kan het beste een tekstanalyse doen vóór men gaat kalligraferen.

Helaas heb ik dat pas achteraf gedaan. Problemen zijn de ligaturen en de wijze waarop men bepaalde hoofdletters schrijft. Ook het taalgebruik kan nog al eens afwijkend zijn. Graag houd ik mij aanbevolen voor correcties op mijn hertaling. Het is “het minst slechte” tot nog toe, maar zeker voor (veel) verbetering vatbaar. Paleografie¹ is niet voor niets een academisch vak.

Wie de onbekende letters kent mag het zeggen/er onder schrijven:

6) De kalligrafie kan maar de (onder-)tekening moet met watervaste inkt gemaakt worden.

Zelf gebruik ik een vulpen, met voor vulpen geschikte watervaste inkt van Rohrer & Klingner Leipzig-Co.: (Art nr.: 42700) Sketch ink “Lotte”.

7) Kleine letters zijn moeilijk te kalligraferen.

De x-hoogte in het origineel is 3 mm. Mijn x-hoogte is 4 mm en dat was al een hele uitdaging!

8) Het bol opleggen van bladgoud.

Alles wat goud moest worden heb ik eerst met geel met ietsje rood gouache ingekleurd. Dit om een een goudgele ondergrond te hebben, mocht ergens wat minder goud terecht komen. Wit knalt merkbaar door kieren, geel niet. Miniaturum is zeer geschikt voor de verdere ondergrond met goud. Voor gebruik wat aankleuren zodat men goed kan zien welke delen men geraakt heeft.

i) Één maal verdund met relatief veel water voor een grondbasis en een half uur laten drogen.

ii) een laag met iets minder water en 45 min. laten drogen.

iii) een laag met heel weinig water 3 à 4 uur laten drogen.

iv) een bijna pure laag, net genoeg water om glad te vloeien, een nacht laten drogen.

Hierna de Miniaturumlaag grondig “beademen, voordat men het goud oplegt.

Met een brede synthetische kwast het overtollige goud weg vegen.

9) Ponsen van de goudachtergrond geeft een interessant lichteffect.

Met een els lijnen getrokken in het goud. Els vlak houden en goed oppassen dat men het goud niet kapot krast. Ook met de els puntjes geprikt (niet te diep).

10) Gouache is een zeer geschikt middel om mee te schilderen.

Hoe beter de kwaliteit, hoe meer en fijner pigment er in de verf zit. Het beste is om de kleuren zo puur mogelijk te gebruiken. Zelf gebruik ik Winsor & Newton Designers Gouache

voor reacties: [michel coetsier](mailto:michel.coetsier) mob: 06 44303058 mail: michel.coetsier@gmail.com

¹ Paleografie (Grieks: παλατιός - 'oud', γραφειν - 'schrijven') is een hulpwetenschap van de geschiedschrijving. Ze houdt zich bezig met het bestuderen en ontcijferen van oude handschriften.

Afkortingen

In zestiende- en zeventiende-eeuwse handschriften kom je veel afkortingen tegen. Deze afkortingen worden doorgaans aangegeven met speciale tekens: een (dubbele) punt, een streep boven een letter of het woord, het verticale afkortingsteken, doorhaling en enkele bijzondere tekens.

Contractie

Bij afkortingen werd in de zestiende en zeventiende eeuw veel gebruik gemaakt van contractie, waarbij de invulling van een deel van het woord werd overgelaten aan de lezer.

Streep boven woord of letter

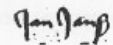
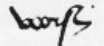
invents	inventaris
mitsgrs	mitsgaders
supplt	suppliant
	notaris

	presentie
---	-----------

Een streep boven een werkwoord geeft het tegenwoordig deelwoord aan

gaan	gaande
------	--------

Met een ß

gepaßt	gepasseert
geconßde	geconstitueerde
	Jan Janszoon
	voorseid(e) of voorschreven(e)

Superscriptie van het wordeinde

(en daar een punt of een streepje onder)

ad. ^t	advocaat
------------------	----------

a ^o	anno
----------------	------

cap ^l	capitaal
------------------	----------

	de heerlicheijt
--	-----------------

	secretaris
---	------------

Met ð

or ð tie	ordonnantie
on ð t	ondertekent
on ð t	andwoord

Afbreking

Naast contractie werd er ook gebruik gemaakt van afbreking, waarbij men het wordeinde of door contractie of door een afkortingsteken vervangt.

Dubbele punt

Cap:	Capiteijn of capitael
Ed: Mo: Staten	Edele Mogende Staten

Afkortingsstreep

gul,	gulden
diergel,	diergelijck
ger,	gerechte
huysvr,	huysvrouw
voorse,	voorseid of voorscreven
st,	stuivers
	van den

Met ð of e

g ^e	gulden
do ð	doen
a ð	aen
	bijonder
	van den

Streepje door de schacht van b of k

acht [†]	achtbaer
-------------------	----------

Gotiek

Diversen

Het middeleeuwse schrift kende tal van afkortingen voor veelvoorkomende lettergrepen. Een aantal daarvan werden ook in de zestiende en zeventiende eeuw nog veel gebruikt.

Per, pro en pre

Person

verco Person

Person

Person

persoon

vercoper

present

proces

persona

processen

Daer

Daer toe

daertoe

Ende

Voor het voegwoord ende (en) waren verschillende afkortingen in omloop. Ze werden ook vaak gebruikt bij het samenstellen van een tegenwoordig deelwoord.

ende

Ver, en voor

Verbeurd

Vercreven

verbeurd

voorscreven

over

vercocht

Literatuur

- Horsman, P.J.; Poelstra, Th.J. en Sigmond, J.P. (1984), *Schriftspiegel. Nederlandse paleografische teksten van de 13e tot de 18e eeuw*, Zutphen: Terra

Bron: <http://www.vondel.humanities.uva.nl/paleografie/index.php?hoofdstuk=5>

Gotiek

Basisvormen van letters in zeventiende-eeuws handschrift

Het zeventiende-eeuwse handschrift kende veel variatie. Hieronder vind je een alfabetisch overzicht van de meest gebruikte lettervormen. Voor beginners in de paleografie is dit overzicht een goed middel om bekend te raken met de vorm van zeventiende-eeuwse handgeschreven letters.

h L h n a a a a	A	Ⓐ ʒ A
b b b b	B	ʒ ʒ ʒ
c c r r s	C	Ⓒ Ⓒ Ⓒ
d d d d	D	Ⓓ Ⓓ Ⓓ
e e e e e e e e	E	Ⓔ ʒ Ⓔ
f ff f ff f f f	F	Ⓕ f f f
g g g g g g g	G	Ⓖ Ⓖ Ⓖ
h h h h h h h	H	Ⓗ Ⓗ Ⓗ
i j ü	I-J	Ⓙ Ⓙ †
k k k k k k	K	Ⓚ Ⓚ Ⓚ
l l	L	Ⓛ Ⓛ Ⓛ
n	N	Ⓝ Ⓝ Ⓝ
o o o o	O	Ⓞ Ⓞ Ⓞ
p p p p p p	P	Ⓟ Ⓟ Ⓟ
r r r r r r r r	R	Ⓡ Ⓡ Ⓡ
s s s s s s s	S	Ⓢ Ⓢ Ⓢ
t t t t t	T	Ⓣ Ⓣ Ⓣ
u v v v v v v	U-V	Ⓤ Ⓤ Ⓤ
w w w w w w w	W	Ⓦ Ⓦ Ⓦ
x x	X	Ⓧ Ⓧ
y y	Y	Ⓨ Ⓨ
z z	Z	Ⓩ Ⓩ